

Дмитро
ДОНЦОВ

Культурологія

- ДЕ ШУКАТИ НАШИХ ІСТОРИЧНИХ ТРАДИЦІЙ
- ДУХ НАШОЇ ДАВНИНИ
- ВИБРАНІ ЕСЕЇ

Харків
«ФОЛІО»
2016

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Частина перша
ІЗ ЯКИХ ПРИЧИН І ЧЕРЕЗ ЩО
СПУСТОШЕНА ЗЕМЛЯ НАША

Розділ І
ОСНОВНА ПРИЧИНА УПАДКУ НАРОДІВ

Твоїм судом ми страдаєм, яко неправди наші Тебе прогнівили.

«Милость Божія»

Ти люті зла не дієш без вини нікому.

Т. Шевченко

Як згадав вище, в передмові до літопису пише Величко про Україну, як про «землю обітованую, медом і млеком кипящую», що внаслідок руїни обернулася в країну, де «град і замки безлюдні» стали, де «поля і долини запустіли».

Як могло прийти до руїни тої чудової землі? — питався Величко, «до запустіння отчизни нашої?» «З яких причин і через кого спустошена тая земля наша, то не єдиногласно сповіщеваху ми, єден тако, а другий інако». Географічне положення країни було винне — гадає Верещинський — в запустінні країни нашої, в невдачі її поривів до власновладства. Думка ця стала утертою серед демократів: «чайка при битій дорозі!» Але чайками при битій дорозі були й інші країни, яких доля, одначе, була зовсім інакшою.

Другі бачили причину спустошень не в землі, а в народі. Народ, мовляв, був «несвідомий» або тому давав себе звойовувати чужинцям, що свої мало дбали про його матеріальні інтереси. Але наші народні маси, щодо свідомості зовсім не уступають таким же масам багатьох інших народів, яких доля є одначе щасливішою. Щодо другої уваги, то Москва, наприклад, теж дуже мало дбала про матеріальні інтереси свого народу, але її державне будівництво не улягало таким спустошенням, як наше. З трьох

складників поняття держави, причин кожночасового її на Україні занепаду треба шукати не в «землі» (її багатство, географічне положення), ні в «народі» (його свідомість, задоволення його інтересів, добробут), лише в третім, в найважливішому складнику — провідній верстві.

Суть нашої проблеми лежить у питанні формотворчої, будівничої правлячої касти. Була та каста мудра, відважна й сильна морально, була й держава. Була вона слаба або вироджувалася, розкладалася й гинула, слабла й держава, хоч би й не була «чайкою при битій дорозі».

Кожна сильна суспільність міцна твердим моральним законом, що над нею панує, якого живим символом і прикладом є її правляча верства. Мусить вона насамперед бути тверда і невблаганна щодо себе самої, не піддаватися матеріальним спокусам вигідництва чи оспалості, ставляти над усе поняття честі й обов'язку, безоглядно вірити в свою справу і в своє право провадити загалом. Мусить вона вірити тільки в свою організуючу ідею, служити їй як найвищій меті. Мусить, нарешті, суворо карати всякі відосередкові егоїстичні тенденції в лоні своєї групи й суспільності, не піддаючись голосу фальшивої «людяності», не дозволяючи тим егоїстичним тенденціям розсадити суспільність, яку тримають вкупі і в силі лише ця пильність провідної касти та її чесноти: героїзм, непотурання злу, віра в своє високе післанництво, відданість справі, поняття честі, фанатизм у службі ідеї, відвага стояти і впасти при своїм ідеалі.

Де сила цього морального закону слабне, де віжки й батіг випадають з слабих рук дегенеруючої еліти, де замість служби високим абстрактним ідеалам приходить вільна гра самолюбних матеріальних інстинктів маси й одиниць, погоня за насолодою, вигодою і щастям, — там замість ділаючого морального закону, наступає серед провідної верстви розклад.

Тоді приходить до спустошення землі, яке наступає не через вину тої землі (географічне положення), а через вину

правлячої касти, або, як каже Святе Письмо, не через землю, а «через ледарство тих, що живуть на ній» (Єремія XII, 4), через це ледарство й мусить вона зазнати на собі удари «Божого батога», вислухати неминучий присуд: «через те, що ви мене покинули, каже Господь, та й служили чужим богам у своїй землі, за те будете служити чужим у землі не своїй!» — «на нашій не своїй землі», як писав поет. Така помста спадає на тих, що забувають про Закон, яким у купі і в силі держаться суспільності.

Змагання між доосередніми й відосередніми силами суспільства наші предки називали змагом між законом Божим і диявольським, порушення закону Божого — гріхом, кару історичної Немезиди — карою Божою за гріхи.

Коли поставити замість ідеї морального закону — ідею закону Божого, замість ідеї пороку — ідею гріха, замість ідеї служби цілості й егоїстичним інстинктом самозбереження — ідею Бога й матерії, Божого й земного, нарешті — замість поняття історичної Немезиди — поняття «бича Божого», «Божої кари», — то вернемо до тої соціальної філософії, яку наші предки перейняли з Святого Письма, з древніх мудреців еллінських і римських і отців церкви. У Горація є чудове місце про це:

Богам корились ми, і нам корився світ,
В них початок наш, з ними йдім до краю,
Як ні — грозою чорних бід
Нас Божество зневажене скарає!

Така була мудрість усіх здорових суспільностей, про яку пише Берке: «чи релігійним ідеям поклоняються, чи їх ненавидять, все ж таки ці ідеї фальшиві чи правдиві, творять єдину підставу всіх довготривалих установ».

Це був світогляд античного Риму й Еллади, світогляд цей відбивається в тих святих книгах, які разом з античною філософією, стали підставою мудрості нашої варяго-руської давнини. Наші предки вірили, що в світі панує закон Вищої

Справедливості, вірили в Бога, який пильнує, щоб люди перестерігали його закони («заповіді»), а за їх порушення («гріхи») карає одиниці й народи. Халепи, катастрофи, що спадали на народи, це були карі за гріхи, за те, що «беззаконієм своїм» якась спільнота «прогнівала Господа».

Та мудрість переливається через всю нашу стару історію й письменство від Іларіона й інших митрополитів старокиївських, через митрополитів і авторів литовсько-руської і козацько-української доби, аж до нових часів, до барда тої останньої доби — Шевченка.

Знана ця філософія святому Феодосієві. Гнів Божій за «беззаконія наша» впав тоді на нас, і «гріх ради наших» напав на нас «язик немилостив». Тою самою причиною поясняє татарське спустошення Серапіон, прийшло бо воно за те, що «отвергли заповіді Божії» предки наші і «не покалялися». Не обставини, ми самі «сведохом собі аки дождь з небеси гнів Господень, подвигохом ярость його на ся». Бо «Бог не говорить устами, але ділом нас остерігає». За ці гріхи і стали ми «в поношеніє і посміх врагом нашим». Як відплату за гріхи чекає й навіть накликає на Україну кару небесну Вишенський, «просячи Сотворителя, щоб післав серп смертний, серп карі погубельної, як колись на содомлян», щоб нікчемні земляки його «не плюгавили нечистим і несправедливим життям своїм» тої землі. «Софійський временник» поясняє наїзд «поганих» нашою «неситістю». Ті самі мотиви знаходимо в «Історії русів» — віру в кару за гріхи, в велику історичну Немезиду, що нагороджує за праведність і карає за зло не раз рукою поганців, «не їх милуя, но нас карая». Те саме читаємо в «Милості Божій», а в «Іпатіївському літописі» називається Божу справедливості «батою Божім», що спадає на народи «гріх ради наших». Народи, що відступили від Його заповідей, «казнить Бог смертю или голодом, или наведенієм поганих». Ярость Божія трясє народами і землями, бо «гріхи многія от земли отрясти хочеть, яко листвіє од древа». Про пом-

сту справедливого Бога благає Копистенський: «О, Боже справедливий, з високости призри а одмсти!» У Величка читаємо, що запорожці присягали ім'ям «страшного Бога», а при умовах «покликали на свідка страшних сил Бога», у Справедливість якого, нагороджуючу або караючу, вірили. В цій наставлянні проглядала стара наша не лише церковна, але й світська традиція, традиція «Златоструя», «Слова о казнях Божіих», з її теорією Божих кар за «гріхи» суспільності, традиція, яка пізніше — особливо в козацькі часи — набрала чисто національного характеру. (Див. про це між іншим у книзі П. Вернера: «Начерки до історичної й культурної думки в Київській Русі», Бреслав, 1944.)

На кожнім кроці в літературі козацької доби стрічаємося з тим самим поясненням не одної нашої катастрофи: як кари за гріхи. Де занепадає моральна, духовна сила, розпадається і гине й матерія, гинуть народи, від зіслані «зневаженим Божеством» кари.

За які ж гріхи?

Ізраеля — як стоїть в Ісаї і в Єремії — скарив Бог за те, що його сини «почали чинити, що Господові було не до вподоби»; за те, що його сини поклонилися Ваалові, що звернули з дороги, «що нею ходили батьки їх, слухаючи заповідей Господніх»; за те, що «не схотіли стати чистими, перестати чинити зло», не хотіли «шукати правди», стали «відступниками, багато перейняли від народів східних», ставши «з синами чужоземців у побратимстві»; за те, що «кожний жив по упрямству серця свого, не слухаючи Бога»; за те, що «поступали по законах народів, що навкруги їх»; за те, що стали «необачними», перестали бути «твердими і умними»; за те, що народіві далекому, посланому ним за кару Вищою Справедливістю, «не млявому, не оспалому, невтомному» не могли протиставити такої ж невтомності й твердості. І якраз ті самі гріхи випоминали землякам і наші літописні, починаючи від київських і литовських і кінчаючи козацькими. За ті самі гріхи карає своїх земляків

і Шевченко. Він теж знав, що Господь «люті зла не діє без вини нікому». Як історична Немезида, приходив Бог «на отмщеніє язикам і в науку людям», як «правдамста», що карає люд цей, як «удар грому», бо зледащили, бо допустили, що «над дітьми козацькими поганці панують»; бо «тому і висяться царі» на нашій землі, що «дрібніють люди на землі»; бо ледве один козак знайшовся «із міліона свинопасів». Кара посилається як кара за гріх оспалості, за те, що на грішній землі замість «прадідів великих» розпаношилися «правнуки погані», що «дали себе в пута взяти». За те, що «не схаменувся люд грішний», «праведно Господь великий кайдани повелів кувать» на рід маловірів і недовірків, на «рід лукавий» і грішний, праведно «потрібив уроду» його чудової країни. Бо нащо вони «чужим богам пожерли жертви, омерзались»? Нащо звернули з шляху батьків, нащо стали «байдужі» до їх чеснот, нащо стали відступниками, нащо «всякому служили-годили», як раби і «льокаї»? Чому «не соромились в ярмі конати»? Чому перестали твердими бути, лише «хилилися, мов ті лози, куди вітер віє»? Нащо стали вівцями, людьми з «овечею натурою», готовими найдорожче своє продати «за шмат гнилої ковбаси», готові зрадити все, чому покланялися батьки, ставши «дядьками отечества чужого», ллючи кров «не за Україну, а за її ката»? Нащо запропастили «мудрість свою», нащо без протесту «добре ходять в ярмі»? Нащо впали в гріх матеріалізму, дбаючи лише про те, щоб «жито собі сіяти», «косу нести в росу». Чому не мають вже «смілого серця», «орлего ока» і «твердих рук» подвижників і мучеників за правду, чому дозволили «розбійникам, людоддам осміяти Твою (Божу) славу»? Чому перестали «силу Твою восхваляти»? Ось за що довелося «правнукам поганим» знов ходити в ярмі, на чужих ората або «глину товкмасити» на полях прадідівської слави.

Паралельність у переліченні цих гріхів між Шевченком, Святим Письмом і старшими нашими письменниками

кидається в очі. Влучність у переліченні тих гріхів видасться ще трафнішою, коли порівняється їх з «гріхами», в які впала наша народолюбна верхівка, покликана іронією Долі очолювати націю в грізні 1917 і наступні роки.

Наша стара мудрість знала твердо: «аще бо князі праведні, то многа отдаються согрішенія, аще бо злі і лукаві бивають, то більше зло наводить Бог на землю, понеже то глава єсть землі». А в «Книзі царів» стоїть, що через гріхи царя Йоахиза «возгорів гнів Господень на Ізраеля», на увесь народ і віддав його на поталу царю Сирійському.

За чиї властиво гріхи? Чи всього народу? Ні, перш за все його провідної касті. Знову, як це стоїть у тій самій Святій Книзі, що була підставою мудрості предків наших: коли «князі стають переступниками і спільниками злодіїв на шляху, ласі і користі шукають», тоді кара спадає й на народ їх. Ісая каже: «провідники цього народу поведуть його блудом, а ті, що даються їм вести, погинуть», бо така Вічна Справедливість, такий «Бог сили і слави», така історична Немезида, яка «пересуває границі народів, розхитує скарби їх та скидає з престолів» і «робить землю спустошену». Або як стоїть у Величка: «Беззаконіє і злодіяніє преврати сильних, при сильних, же і славних — немощні й безславні, при кріпких і багатих — убогі і безпомічні, при винних і невинні рівно прийняли плягу і гніву Божого іспили чашу». Хоч би й були невинні! «Обично бо єсть сирому при сухом горіти». За моральним упадком еліти, слідує, як його тінь, заслужена кара нації. Бо Бог «люті зла не діє без вини нікому». Де провідна каста забуває «коритися богам», там перестає їй «коритися світ», там стає вона в службі фальшивим богам нікчемна, труслива і дурна, а суспільність не зціплена зсередини міцними нитками морального закону, тратить опірну силу і стає легкою здобиччю демагогів і наїзників, пасивним страждальником, над яким не зглянеться Справедливість.